

891.99.09
4-47

891.39.03

9-47

Հյւն.

ԽՈՐԵՆԱՅԻՆ Ե. ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՌՈՐԴԻՑ

ՄԱՏԵՆԱԳԻՐ.

ԽՈՐԵՆԱՅԻՆ Ե. ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՆՁԻ ՄՆԱՑՈՐԴԱՅ ԳՐԳԵՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՅ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՂԸ ԱՍՈՐԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԲՆԱԳՐԻՑ — ԹԱՐԳՈՒՄԻՑ.

444

II/VII - 48

Գ Ր Ե Ց

Ս. ԷԶՄԻԱՅՆԻ ՄԻԱԲԱՆ

Բարդուղիմէոս եպիսկոպոս Գէորգեան (Ճուղուրեանց)
Վաղարշապատցի:

Վաղարշապատ

Տպարան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի

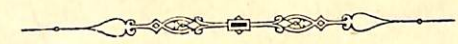
1908

ADM.
5-1242

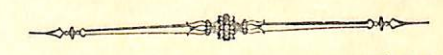
19 NOV 2011
PA
71145

ԽՈՐԵՆԱՑԻՆ Ե. ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՌՈՐԴԻՑ
891.99.09
9-47
ՄԱՏԵՆԱԳԻՐ.

ԽՈՐԵՆԱՑԻՆ Ե. ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՆՁԻ ՄՆԱՑՈՐԴԱՑ ԳՐՔԵՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՅ
ԹԱՐԳՄԱՆՈՂԸ ԱՍՈՐԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԲՆԱԳՐԻՑ—ԹԱՐԳՈՒՄԻՑ.

Գ Ր Ե Ց
Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻ ՄԻԱԲԱՆ
Բարդուղիմէոս եպիսկոպոս Գէորգեան (Ճուղուրեանց)
Վաղարշապատի:

ИИБ № 27399

Վաղարշապատ
Տպարան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի
1908

89199	09	3855-86
9-47	Ք. Գեորգեան	
	Խորհրդային Ե. Գաբրիել	
	Ֆեոդորից Եսայան	
	1908թ	
Քրթ. 7440	31.05.18թ	

3855-86

ԸՆԹԵՐՅՈՂԻՆ.

Այն դժբախտ օրերից, երբ Հային վիճակուեց իւր սեպհական հայրենիքումն իսկ օտար համարուել, և այնուհետև ցայսօր հետզհետէ մեծ ու փոքր հատուածներով ցրուիլ աշխարհի ամեն անկիւն, մեզ մնում էր անցեալի, հայրենիքի, և միմեանց հետ կապը պահող, որով և ազգային մի-ամբողջութեան յուշարձան՝ երկու մեծ Սրբութիւններ—Հայոց պատմութիւնը և Ս. Էջմիածինը։ Սեպհական լեզուն և կրօնը առաւել ևս զօրեղ կապ են, ինչ կարծիք, սակայն սորանք չէ որ պայմանական են, և կարող են ցրիւ եկած անտէր անտիրական ազգայնոց կապը պահել՝ որչափ իրենք էլ կապուած կը մնան և ողի կառնուն առաջիններից, ինչպէս ծառը արմատից—հողից։

Բայց մենք ինքնասպան ազգ ենք, հաւաստի շատ ապացոյցներ կան դուրս։ Ծանօ է անցել այն օրից՝ երբ ամենայն Հայոց Ս. Էջմիածինը կեղծիք—նա իշմիածին յայտարարելու կործանիչ ջանքերը խրախուսում էր և՛ հէնց ինքը Էջմիածնի Հայոց Հայրապետը. «Իսկական» Էջմիածինը վերաշինելու անունով խաչագողական ժողովարարութիւն թոյլ տալը, երբ տրտունջը և դրաւոր բողոքը ծանրացաւ, նա, առանց քաջուելու, այլև սրտմտած՝ ասաց Միաբանութեան երեսին—«Խաչիկ կ'ըսէ ան է Էջմիածինը, դուք կ'ըսէք՝ առ. ես ալ կ'ըսեմ՝ «չ ան է և «չ աս»... Իսկ երբ (1904—5) լոյս տեսաւ իմ՝ «Վաղարշապատի եւ Ս. Էջմիածինը իրենց սկզբնական տեղումն են» (հայ—ռուս.) շարագրութիւնը, նա դժգոհ մնաց հէնց այնպէս՝ ինչպէս Խաչիկը, «Մշակը», «Новое Время»-ն և... Բայց դոնէ խափանուեց արշաւանքը և գայթակղութիւնը։

Ազգային միւս մեծ Սրբութիւնը, մեր տոհմային պատմութիւնը, Մովսէս Խորենացու Հայոց պատմութիւնը, մեր օրերումն ենթարկուեց,—քննադատութեան անունով,—խիստ յարձակման. նորա հեղինակին համարեցին իւր անձնաւորութիւնը, պատմածները, և յատկապէս գրելու ժամանակը՝ կեղծող խաբէբայ։ Քանի քանի անգամ Վիեննայի Միջինարեանց գիտական ամսագիր «Հանդէս ամսօրեայի» էջերում ցելի շարտեցին, ««ոչ Խորենացի» կոչեցին անմահանուն սուրբ Ծերունուն. քրքջում էին առհասարակ—Մի անգամ, Խորենացու Հայոց պատմութեան զանազան տպագիրներ էի խնդրում ձեռնարանի մատենադարանում, լսարանի երկու—երեք տղայք պտրում էին. յանկարծ ներս մտաւ Տեսուչը, և երբ իմացաւ թէ ինչ եմ ուզում, պատասխանեց, «Խորենացու քարն արդէն հօրն ընկաւ, էլ աւելորդ է նորա մասին մտածելը»։

—Այդպէս հեշտ չենք կարող հրաժարուել Խորենացուց, մանաւանդ որ միւս պատմագիրները նորս վերայ են հիմնուել. Ուրեմն մենք պատմութիւն չունինք...

—Ինչո՞ւ չունինք, Ագաթանգեղոս, Կորիւն, Ղազար Փարպեցի։

Ես խնայեցի Տեսչին աշակերտների ներկայութեան, և լռեցի. նա դնաց. Ապա ասացի այն աշակերտներին. «Դուք կարդացել և գիտէք անշուշտ Ագաթանգեղոս, Կորիւն և Ղազար Փարպեցի, այնտեղ Հայոց պատմութիւն կայ»։ — Ոչ։

Ստէք, իսէք Հայից նորա տոհմային դիւցազնական պատմութիւնը, ինչպէս հասկացել լսում է թուրքը. նորա լեզուն. նորա «Աստուածակառոյց» Էջմիածինը. նորա Ս. Լուսաւորիչը. նորա «լոյս հաւատը» և «Էն Կանաչ Մեռնը», նորա հայ-

ընկերը՝ հօ վաղուց է խլուած: Փոքր մի ևս, խելօք Հայեր, էլ մեզ չսիրողներին անելու բան գրեթէ չի մնայ. վաղուց այսպէս է Հայութիւնը պայմանաւորուած, հանգամանքների դասաւորութեամբ:

Կայ մի ուրիշ ազգ, որի տոհմային պատմութիւնը միտումնաւոր կամ ակամայ սխալներով ու առասպելներով զուգուած չլինի: Ո՞ր դպրոցականը երկիւղածութեամբ չի սովորել և պատմել Հրէից Աստուածապահ ազգի պատմութիւնը... Յունական առասպելներին՝ հօ ամենքը սիրահար են:

Հինքը դիտակցելով՝ սովորեցնում էին ինքնայարգութիւն. — Բիբլիական դրախտը՝ Հայաստանում էր: — Նոյի իջած և մշակած երկիրը՝ հօ Հայոց Միջնաշխարհ Այրարատն է: — Հայկի, նոյն և Նոյի լեզուն՝ Աստուածախօսն է: — Բաբելական աշտարակից յետոյ մարդկային հօտի վերայ աստուածացող բռնաւոր Ներովթայ դէմ միակ ընդվզող և նորան կործանողը՝ ազատասէր և բարեպաշտ Հայկ և Հայկազուններն էին: — Հայրենիքի սահմանները ոտնակոխ առնել համարձակող Նիւքար Մադէսին՝ Արմաւրի աշտարակի բարձրից դամեց «Հայրենասէր» Արամը: — Դաւ Նիւթող «նենգաւոր» Աժդահակին՝ «շամիրեց» Արամազդ մեր Տիգրանը: — Երկինքը, երկիրը և ծիրանի ծովը երկնեցին և ծնան մեր «վիշապաքաղ» Վահագնին. նա հօր հեր ունէր և արեգակ աչքեր. նա կռուել է վիշապների հետ և յաղթել. Հերակլեայ քաջագործութեանց նման բաներ էին նորա մասին հնումը պատմում հայ վիպասանները: Խորենացին իւր ականջով լսել է սորանք բամբակով երգելիս: — Տօրքը՝ քաջ և ուժեղագոյն էր Պարսից Սադհիկից, Հրէից Սամիւռից և Յունաց Հերակլէսից: — Արայ Գեղեցիկը՝ ողջախօհութեան մեծ զոհ բերեց քան Յովսէփ Գեղեցիկը: — Առաջին քրիստոնեայ ազգը, այլ և քրիստոնէութեան դէմ կռիւ մղող Մաքսիմիոս Դայային և նորա Հռովմէական լեգէօներին դիմադրող ջարդողը՝ Հայն էր: — Հայոց Մայր Եկեղեցու լուսատիւ դադափարը և տեղը՝ իջել ցոյց է տուել Յիսուս Միածինը, ոսկի ուռամբ հարուածելով հին մոլորութիւնը: — Որմզդական հօրը, որ սպառնում էր փռնկել և ճարակել քրիստոնեայ աշխարհը՝ հայ կանայքը հանգրվին: — Նիկիական անխառն ճշմարիտ հաւատը՝ Տէր հաւատն է... Եւ սորանք այսպէս վիպելու և երգելու մեր իրաւունքը չեն ժխտում պատմութիւնը և աւանդութիւնը: Իսկ ինչո՞ւն է վնասը: Սակայն ուռչում են դպրոցական տպաւորութիւնը կործանելը, սովորում են ինքնայարգութիւն: — «Եկա՛նք չլլանալ օտարի խաբուսիկ հրապոյրներով: Մնապարծ լինելու երկիւղ չկայ: Բայց, տակաւին անապատի խորքում, մտածում էք հրաժարուել Եհովայից. նախ կանգնեցրէք գոնէ հորթ... մի բան՝ որի շուրջը խմբուէիք:

Խորենացու Հայոց պատմութեան մէջ թերութիւն և սպրդած սխալներ պատահելով հանդերձ, ունի նա աննման առաւելութիւններ. այդ չեն ուրանում՝ զնահատել դիտեցողները: Բայց նորա գրութեան ժամանակի խնդիրը՝ վտանգուած էր, տարուած էին համարում, «բարը հոգն ընկած»:

Ահա Ժամանակն այդ խնդիրը ի նպաստ Մովսէս Խորենացու վճռելուն է ծառայում ներկայ շարադրութիւնս: — Երեք յօդուած, առաջին երկուքը արտատպում են՝ բայց փաստերով ճշմացրուած և աւելի մշակուած, իսկ երրորդը՝ նոր է լոյս տեսնում:

ԽՈՐԵՆԱՅԻՆ Ե. ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՌՈՐԴԻՑ ՄԱՏԵՆԱԳԻՐ

ԽՈՐԵՆԱՅԻՆ Է ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՆՁԻ ՄՆԱՑՈՐԴԱՑ ԳՐԹԵՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՅ
ԹԱՐԳՄԱՆՈՂԸ ԱՍՈՐԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԲՆԱԳՐԻՑ—ԹԱՐԳՈՒՄԻՑ:

I.

Ներկայ 1905 թ. Յունվարի 29-ին միայն առաջին անգամ ձեռքս անցաւ պրօֆ. Գր. Խալաթեանցի հրատարակած՝ «ԳԻՐԻ ՄՆԱՑՈՐԴԱՑ, ըստ հնագոյն հայ թարգմանութեան. զառաջինն ած ի լոյս ըստ կրկին օրինակաց, հանդերձ Բ. լուսագիր նմանատպութեամբ նոցին՝ Գրիգոր Խալաթեանց: Մոսկուա, ՌՅԻԸ — 1899 »:

Այդ հրատարակութեան առթիւ յարգելի պրօֆէսսորը իւր Յառաջաբանի մէջ, էջ Թ. առում է. «Մեր նորագիտ թարգմանութիւնը ամենայն հաւանականութեամբ հայերէն լեզուի ամենահին՝ թէ չստենք «նոր» դրուածքներէ մէկն է ընդունուելու, որ հասել է մեր ձեռքը: Եթէ անգամ տարակոյս ծագի երուսաղէմեան օրինակի Մնացորդաց Գրքերի վերջում դրած յիշատակարանի վաւերականութեան մասին Մեծ Թարգմանիչ Սահակ Կաթողիկոսի անձնաւորութեան վերաբերմամբ, որ՝ ինչպէս առած է, «զՄնացորդս յետոյ ամենայն մարգարէից է թարգմանեալ (Տեառն Սահակ Կաթողիկոսի)», — այնու ամենայնիւ անկասկած խորին հնութեան դրոշմ ենք նկատում այս թարգմանութեան վերայ. և այդ հնութեան

մէջն է արդէն նորա առաջնակարգ կարեւորութիւնը»⁽¹⁾: — Կարծում է որ այդ թարգմանութիւնը՝ Ասորական բնագրից առաջին հայ թարգմանութեան՝ մինչև ցայսօր անյայտութեան մէջ պահուած մի խոշոր բեկորն է, որպիսի թարգմանութեան «մասին յիշում է Մեծ Թարգմանիչների աշակերտ Կորիւն»⁽²⁾: Բայց որովհետև ներկայ Ասորերէնից, — որպէս Եօթանասնից թարգմանութիւնից, — տարբերում է և աւելի մօտենում երբայական բնագրին, ուստի ենթադրում է՝ որ այս նորագիտ հայ թարգմանութիւնը արուած պիտի լինի Ասորական կորած առաջին բնագրից, որը կոչւում էր Թարգում: Իսկ վերջինս թարգմանուած էր ուղղակի երբայական բնագրից՝ անմիջնորդաբար:

Ինչ յայտնի չէ թէ ուրիշներ ինչպէս ընդունեցին պ. Գր. Խալաթեանցի այդ կարծիք և ենթադրութիւնները, կամ թէ ուրիշ ինչ նոր կարծիքներ յայտնուեցին նոյն թարգմանութեան առթիւ. բայց ես պիտի դամ ահա նորա այդ վարկումները աւելի ևս հաւանելի կացուցանելուց զատ՝ ապացուցանել: — Թէպէտ հակառակ իւր շատ տարիների ճգանց՝ բայց և յուրախու-

1. «Ինքն (Մեսրոպ) դառնայ ի հայս. և գտանէ զմեծն Սահակ թարգմանութեան պարապեալ յԱսորեայն»
«չ լինելոյ Յունի» (Խոր. գ. ԾԴ.):
2. Եւ Խորենացին յիշում է. տես գ. ԾԳ, ԾԴ, ԳԱ:

«Իբրև ետես չլինալէր եթէ մեռաւ Շառուղը» — «Նաաբար որդի Ագարեայ Սեղեկեմացի, Նուարա Բերովթացի, չլինալէր Յովաբու որդոյ Շարուհեայ» (անդ.)¹։

Եօթանասնիցը — «Եւ ասէ Սառուղ չկապարճակէր իւր» — «Եւ ետես կապարճակէր նորա թէ մեռաւ Սառուղը» — «Սեղեկով Ամոնացի, Նաար Աբերոնացի, կապարճակէր Յովաբայ որդւոյ Սարուհեայ» (անդ.)։

Իսկ Խորենացին — «Բարշամ առաջի չլինալէր նորա պատահեալ մեռաւ» — «Հրամայեաց միում ի չլինալէր կտրել զոտս նորա սրով» — «մատուցեալ առարքայն հանդերձ բարեկամաւ իւրով Վարդանաւ չլինալէր արքայի» — «Եւ առաւել ևս գրգռէր զարքայ Վասակ չլինալէր նորա» (Խոր. ա. ԺԴ. բ. ԼԴ. գ. ԻԲ. ԻԵ.)։

Գիտելի է և այն, որ, ընդհակառակը, թէ Մնացորդաց Գրքերի այս Ասորականից թարգմանութիւնը և՛ թէ Խորենացին՝ բնաւ չունին կապարճակէր բառը։ Եւ, չլինալէր՝ թէպէտ պատահում է և՛ Եօթանասնից թարգմանութեան մէջ, ինչպէս կը տեսնենք յաջորդհատածի մէջ, սակայն ոչ այն մտքով, այլ՝ սոսկ չլինալէր = զէնք ունեցող նշանակութեամբ։ Սոյն դիտողութիւններս ընթերցողը թող ի նկատի ունենայ և՛ բերուած յետագայ օրինակների համար։

Դ. «Արք հզաւք, պատրաստեալք ի պատերազմ, նկատուորք և սպարաւորք» — «Որդիք Յուդայ սպարազէնք, նկատուորք և սպարաւորք Զ. հազար և Պ. կոտակաւ» — «Եւ ընդ նոսա գային սպարաւորք և նկատուորք ԼԵ. հազար» — «Եւ եղեն արքայի զաւրք բազում սպարազէն վաւերալ նկատուորք և վահանաւորք» (ա. Մնաց. ԺԲ. 8, 24, 34)։

բ. Մնաց. ԺԴ. 8)։

Եօթանասնիցը — «Արք՝ որ հարկանէին պատերազմ. առեալ վահանս և աշտեայս» — «Որդիք Յուդայ վահանակիրք և տիգաւորք, վեց հազար և ութ հարիւր զօրաւորք ի պատերազմի» — «Եւ ընդ նոսա վահանաւորք և տիգաւորք երեսուն հազար» — «Եւ եղև Ասայի զօր չլինալէր որք բառնային վահանս և նիզակս» (անդ.)։

Այսպէս, Եօթանասնիցը և ոչ մի անգամ չունի նկատուորք կամ կոտակաւ բառերը։

Իսկ Խորենացին — «Եղբայր քո և նկատուորք» — «Զթումբ վաւերալ ջոկատին . . . ընտրիւք և վաւերալ ոմամք . . . տեսեալ Հայկայ զՏիտանեանն կոտակաւ» — «Զորիւք բերովք վաւերալ հետեակօք . . . ի տէգ նիզակի վաւերալ» — «Գովեմ զքաջահասակն զիմ և չլինալէր» — «Նկատուորք և սուսերաւորք» — «Զփորձ առեալ զսաստիւթեան սկային և կոտակաւ» — «Զօրագլուխ նկատուորք լեալ անարի որ սկայ վաւերալ» (Խոր. ա. Թ. ԺԱ. ԻԴ. ԻԹ. բ. Է. 2Բ. գ. Թ.)։

Խորենացին այնքան է սիրում և գործածում նկատ և նկատուորք որ իւր աստուածացրած (Արամազդ) Տիգրանին գովելու համար՝ նկատուորք է կոչում . . .

Ե. «Հարկանէր վանէր Դաւիթ զԱսորիսն ի Ի. և Բ. հազարս այր պատերազմով և զաշտեայն ի հարկէ կայացանէր» (ա. Մնաց. ԺԲ. 5)։

Եօթանասնիցը — «Եհար Դաւիթ յԱսորեացն քսան և երկու հազարս արանց» (անդ.)։ Զունի զաշտեայն ի հարկէ կայացանէր զարձուածը և ոչ մի անգամ։

Իսկ Խորենացին — «Զաշտեայն . . . ի ծառայոցն հարկէ կալաւ» — «ԶՄեծ մասն զաշտացն Ասորեստանի կալաւ»

ի ծառայոցն հարկէ» — «Ե զԴադատացիսն հարեալ ընդ հարկէ կայաց և զթագաւորութիւնն ասիացուց» (Խոր. ա. ԺԴ. ԺԴ. բ. Բ.)։

Զ. «Եւ Յովաբ որդի Շարուհեայ կապարճակէր նորա» — «Եւ իբրև լուաւ Դաւիթ, առաքեաց նա զՅովաբ կապարճակէր» — «Ե Սոփաբ կապարճակէր Ագարադադարու առաջնորդ նոցա» — «Ե զՍոփաբ կապարճակէր զաւրաց Ագարադադարու անդէն սպանանէր» — «Սոփաբ կապարճակէր զաւրացն Դաւիթի զամենայն զաւրսն . . . և հարկանէր վանէր Յովաբ կապարճակէր Դաւիթի» — «Ապա ետ պատասխանի Յովաբ կապարճակէր և ասէ» (ա. Մնաց. ԺԲ. 15. ԺԹ. 8, 16, 18. Ի 1. ԻԱ. 3)։

Եօթանասնիցը — «Եւ Յովաբ որդի Սարուհեայ ի վերայ զօրացն» — «Լուաւ Դաւիթ, և առաքեաց զՅովաբ և զգունդ զօրաւորացն» — «Ե զՍոփաբ զօրավար զօրացն Ագարադարու առաջի նոցա» — «Ե զՍոփաբ զօրավար զօրուցն սպան» — «Ե Սոփաբ զամենայն գունդս զօրացն . . . և Սոփաբ զՀաբաթ և կործանեաց զնա» — «Եւ ասէ Յովաբ» (անդ.)։ Զունի կապարճակէր բառը և ոչ մի անգամ։

Իսկ Խորենացու Հայոց պատմութեան մէջ՝ կապարճակէր բառը գործ է ածուած տասնեակներով։

Է. «Կոփել քարինս Կերաշայ» (ա. Մնաց. ԻԲ. 2)։

Եօթանասնիցը — «Հատանել քարինս կոփաշայ» (անդ.)։

Իսկ Խորենացին — «Պաղատիոն Կերաշայ» (Խոր. բ. 2Բ.)։

Ը. «Արդ առաքեցի . . . զԽիրամ

Ժառայ իմ . . . այր իմաստուն հանճարեղ . . . ի գործ կեցել ի քանդակել» (բ. Մնաց. Բ. 14)։

Եօթանասնիցը — ոչ միայն տարբեր է, ինչպէս միշտ, այլ և չունի — չգիտէ Հայոց նախապատմական վիպասանների կեցել կեցել . . .

Իսկ Խորենացին — «Կեցել կեցել ըզդուուն Երուանդայ արքայի» (Խոր. բ. ԿԵ.)։

Թ. «Անկանէին ամենայն ժողովուրդքն յերկիր ի վերայ երեսաց իւրեանց, ի վերայ կեցապարտէր Կապարճակէր, երկիրպագանէին» (բ. Մնացորդաց, Է. 3)։

Եօթանասնիցը — «Անկան ի վերայ երեսաց յերկիր ի քարայտակ տեղումն, և երկիր պագանէին» (անդ.)։ Այսպէս են և՛ աչքիս առաջ ունեցած Ֆրանսերէն երկու օրինակները — մին Վուլգար թայից, իսկ միւսն Եօթանասնից թարգմանութիւնը։

Իսկ Խորենացին — «Կապարճակէր սպիտակ կեցապարտէր» (Խոր. բ. ԻԵ.)։

Ժ. «Եւ էին Սողոմոնի քառասուն Ռ. մատակ ձի կոտակ և երկուար կառաց ԲԺ. հազար» (բ. Մնաց. Թ. 25)։

Եօթանասնիցը — «Եւ էին Սողոմոնի չորք բեւրք մատակ ձիք ի կառու, և երկուտասն հազար երկվարք» (անդ.)։ Այսպէս է և՛ գ. Թագ. Դ. 26. Ժ. 26 համապատասխան տեղերը։

Այսպէս, Եօթանասնիցը թէ տարբեր է և՛ թէ չունի — չգիտէ կոտակ բառը որք նոյն նշանակութեամբ ուրիշ և ոչ մի տեղ մեր գրականութեան մէջ ինձ չի պատահել, բացի միայն Խորենացու մօտ. — «Կարգէ . . . և զԴաբաղ ոմն ի վերայ կոտակ» (Խոր. բ. Է.)¹։

1. Յետոյ (1907) պատահեց ինձ կարգալ Կալիթնէսի՝ «Պատմութիւն Աղէքսանդրի Մակեդոնացոյ» գիրքը. Վին. 1842. Նախնեաց թարգմանութիւն։ Այս գրքի մէջ մի քանի տեղ պատահում են բառեր, ոճեր, հատուածներ, Խորենացու Հայոց պատմութեան, ընդ որոս և՛ հետեւալը. «Եկեալ ամին Փիլիպպոսի մատակապանքն ի կուրիցն ձի մի մեծ յոյժ, և ամին կացուցին առաջի այսպէս ասելով. Տէր արքայ, զայս ի կոյսն (երամակը) գտաք ծնեալ» (եր. 16)։

1. Զինպէս կամ զինպէս, զինակիր կամ զինկիր՝ մի և նոյն մտքով գործ են ածուած այս օրինակներում։

ԺԱ. «Եւ զհամարս զնոցա ծառայութեամբ երկրիս այսորիկ» (բ. Մնացորդաց ԺԲ. 8):

Եօթանասնիցը—«Եւ քանիցն զծառայութիւն իմ, և զծառայութիւն թագաւորութեան երկրիս» (անդ):

Այսպէս, Եօթանասնիցը թէ տարբեր է և՛ թէ չունի—չգիտէ զհամարս զարձուածը. բայց զոր Խորենացին գիտէ գործածել—«Ոչ քիչքէլ զհամարս պատեարազմին Արշակայ» (Խոր. բ. Դ.):

ԺԲ. «Եւ այն եկն ել պիղծ, եկաց առաջի Տեառն և ասէ. ես երթամ պատրել զնա» (բ. Մնաց. ԺԲ. 20):

Եօթանասնիցը—«Եւ ել հոգի՝ եկաց առաջի Տեառն՝ և ասէ. ես խաբեցից զնա» (անդ):

Իսկ Խորենացին—«Եւ այն (ն), որ զսովորեալ չարութիւն նիւթէր, ուսուցանէր նմա» (Խոր. «Ոչ ինչ սակ» Բիւրասպեայ հաւատարմին):

ԺԴ. «Այր հասարակացսն, կորովի ձեռաւք իբրև զփորձ կամեցաւ առնել զանձին, նետ մի ձգեաց ի խուռն գնդին և եհար զարքայն» (բ. Մնաց. ԺԴ. 33):

Եօթանասնիցը—«Եւ այր ոմն ելից զազեղն կորովութեամբ, և եհար զարքայն» (անդ): Զունի հասարակացսն և ոչ մի տեղում:

Իսկ Խորենացին—«Այս Հայկ գեղապետչաճ, անձնեայ, քաջազանգուր, խայտալն և հասարակացսն» (Խոր. ա. Ժ.):

ԺԴ. «Եւ ի բաց կացին վաղվաղակի արք պատերազմին, որ ասէին զգեղն» (բ. Մնաց. ԻԲ. 14):

Եօթանասնիցը—«Եւ թողին պատերազմողն զգերութիւնն» (անդ):

Իսկ Խորենացին—«Զամենայն միահամուռ ասէ գեղն սաստիկ յԱրտաշատ» (Խոր. բ. ԾԲ.):

ԺԵ. «Թագաւորեաց փոխանակ նորա Ադադ... և մեռաւ Ադադ և եղեն այնուհետեւ աստուծոյ թեմնա, աստուծոյ Ադուա, աստուծոյ Յեթէ, աստուծոյ Յեղիբամայ...» (ա. Մնաց. Ա. 50—54):

Եօթանասնիցը—«Թագաւորեաց փոխանակ նորա Ադադ... և մեռաւ Ադադ. եւ այս են իշխանք Եդովմայ. իշխան Թամանայ. իշխան Դովիլայ. իշխան Յեթեր. իշխան Եղիսակամա...» (անդ): Այսպէս, Եօթանասնիցը թէ տարբեր է և՛ թէ չունի աստուծոյն այն մտքով:

Իսկ Խորենացին—«Եցոյց հովիւ և աստուծոյ ժողովրդեանն»—«Քանզի ի բաժանել լեզուացն ընդ ամենայն երկիր, ոչ խառն ի խուռն և ոչ անասունսն կամ անգլխաւոր այս լինէր»—«Որպէս զի միւսանգամ տեսեալ զնոսա, աստուծոյ և իշխանս հանդերձ գեղեցիկ կարգօք հաստատեցէ» (Խոր. ա. Դ. «Սակս Բիւրասպեայ հաւատարմին» բ. 2.):

ԺԶ. Խորենացին Բագրատունեաց մասին գրում է. «որպէս կոչէին յառաջ քան զուրանալն՝ Բագադիա, (Տուբիա), Սենեքիա, Ասուդ, Սափատիա, Վարազիա, Ենանոս» (Խոր. բ. ԿԴ.).—Պարագաշեանը ասում է. «այդ անունները չկան բոլոր Հրէից գրոց մէջ, և ինչպէս կը կարծենք՝ Եբրայական չեն» (Քնն. պատմ. Հայոց. ա. մասն, եր. 173):

Իմ նպատակից դուրս կը լինէր այստեղ ընդգիծախօսել Պարագաշեանին, այլ՝ ինձ պէտք է միայն «Սենեակ» անունը վերցնել՝ իբրև նիւթ. և հէնց այդ էլ բաւական կը լինի—Ճշմարիտ որ «Հրէից բոլոր գրոց»—Եբրայական բնագրի և բուն Եօթանասնից թարգմանութեանց մէջ (ա. բ. գ. դ. Թագ. և ա. բ. Մնաց.) չկայ Սենեակ անուն. սակայն Մնացորդաց Գրքերի Ասորականից այս նորագիւտ հայ թարգմանութեան

թեան մէջ՝ չորս անգամ կայ Սենեակ անուն.—«Եւ որդիք Անանիա Փաղատի և Յեսէ որդի նորա, և Սենեակ որդի նորա. եւ որդիք Սենեակ Սեմեայ...»—«Եւ Յովզափատ և Սամաքիայ և Սենեակ և Թեսոֆն»—«Եւ Բենիամին և Յեշով և Շեմիա և Ամարիայ և Սենեակ» ի քաղաքսն» (ա. Մնաց. Գ. 21—22. բ. Մնաց. ԼԱ. 13, 15):

Միւթար արքայի, Զոհրաբեանի և Կ. Պօլսոյ (1895) տպագրութիւնները ունին միայն առաջին, երկրորդ և չորրորդ տեղերում՝ Սենեակ կամ Սենեակ, իսկ երրորդ տեղում՝ բնաւ Բուն Եօթանասնիցը (Յարանսերէն) և Եբրայական բնագրիւր՝ Սենեակ տեղ ունին, դարձեալ միայն նոյն երեք տեղերում, Sécanja—Սեկանյա. Ուրեմն Սենեակ, և չորս տեղում, մնացել է Ասորականից՝ առաջին հայ թարգմանութեան մէջ, որի ընտրելագոյն ներկայացուցիչն է պրօֆ. Թալաթեանցի այդ հրատարակած «Գիրք Մնացորդաց»-ը:

Եւ Սենեակ, ըստ իս, յայտնի կանոնով փոխուել դարձել է Սենեակ. ինչպէս, օրին. մախլաս—մախաս, ոչխար—ոխար, և այլն:

Ննթագրում եմ, որ Սենեակ կամ Սենեակ գիտէր Խորենացին իւր Ասորական բնագրի այս թարգմանութիւնից:

Ահա, իմ ցուցադրած բառերը և մանր դարձուածները, մի կողմից՝ չունի Եօթանասնից թարգմանութիւնը, միւս կողմից՝ սորանք հասարակաց են Ասորական առաջին բնագրից այս հայ թարգմանութեան մէջ և Խորենացու Հայոց պատմութեան համար:

* *

Խոստացայ չբաւականանալ միայն բառեր, դարձուածներ քաղել ցուցադրելով:

Մեզ զբաղեցնող ներկայ հարցի համար՝ Ծննդոց գրքում (Ժ. 2, 6, 24. ԺԱ. 10—13) գտնուում ենք նոյի երեք որդոց ուղղագիր՝ ազգաբանութեան անունների կարգը՝ այսպէս.—

ա) Սեմ, Արփաքսադ, Սաղա, Եբեր...

բ) Քամ, Մեսոբեմ:

գ) Յաբեթ, Թիրաս:

Այսպէս է օտար ազգերի—թէ Եօթանասնիցը, թէ Վուլգաթան, նոյն է և՛ Եբրայական բնագրիւր՝ Հայկական տպագիրները՝ է որ համաձայն են սորան, և է որ տարբերուում. Օրինակ, Միւթար արքայինը՝ համաձայն՝ Արփաքսադից յետոյ դնում է Սաղա—Զոհրաբեանինը՝ նոյնպէս համաձայն է, սակայն ծանօթագրում է. «Երկու օրինակը և եթ թագրում է. «Երկու օրինակը և եթ (Զեռագիրք) համաձայնը իրերաց յաւելուն աստանոր. եւ Արփաքսադ ծնաւ Երկու աստանոր. եւ Սաղա...» զկայնաւ և կայնաւ քան զՍաղա...»: Իսկ Կ. Պօլսոյ (1895) տիպը՝ Արփաքսադից յետոյ դնում է կայնաւ, ապա Սաղա. բայց ծանօթագրում է. «Յերբ պակասի» (Կայնան):

Սակայն ա. Մնացորդաց Գրքում (Ա. 18, 24), այն էլ միմիայն Հայկականում, Արփաքսադից յետոյ գալիս է կայնաւ, ապա Սաղա—Միւթար արքայինը՝ առաջին տնահամարում ունի—«Արփաքսադ ծնաւ (զկայնաւ և կայնաւ քան զՍաղա...)» փակագծում. իսկ 24 տնահամարում՝ պակասում է կայնաւ, Արփաքսադից յետոյ դարձեալ գալիս է Սաղա—Զոհրաբեանը՝ երկու տնահամարում ևս կայնաւ դնելով հանդերձ, վերջին տնահամարի մասին ծանօթագրում է. «յոնաւ պակասի կայնաւ»:

1. Զոհրաբեանը ա. Մնաց. Գ. 21 տնահամարի մասին ծանօթագրում է. «ամենք. Արփաքսադի նորա. Սենեակ որդի նորա»...

—Կ. Պօլսոյ յիշեալ տպագրութիւնը ևս՝ երկու տնահամարումն էլ դնում է Կայնան, սակայն ծանօթագրում է. «Յերբ. պակասի»: Այլիս առաջ ունեցած յիշեալ Պրանսերէն օրինակները՝ թէ Ծննդոց և՛ թէ Մնացորդաց այդ տեղերում բնաւ չունին Կայնան:

Ուրեմն («Արփաքսադ ծնաւ») Կայնան, և Կայնան ծնաւ՝ պահուած է միայն հայերէն մի քանի Ձեռագիրներում, որոնցից և անցել է տպագիրների մէջ՝ այս կամ այն ձևով, ոչ միակերպ և ոչ բոլոր պահանջուած տեղերում: Եւ ահա Եբրայական և Եօթանասնից բնագիրները՝ հայ թարգմանութեան և՛ այս տարբերութեան իբրև միակ աղբիւր՝ ներկայանում է բազմաշխատ պրօֆ. Գր. Խալաթեանցի իւրյս ընծայած այս «Գիրք Մնացորդ. օրովհետեւ բացի որ սորանում (ա. Մնաց. Ա. 18, 24) Արփաքսաթից յետոյ անշեղ գալիս է Կայնան, և ապա Սաղա՝, այլև այդ արդէն ամբողջական տարբեր բնագրից և եզական թարգմանութիւն լինելու բոլոր առանձնայատկութիւններն ունի պահած:

Առանց բուն հարցից շեղուելու՝ հարկաւոր եմ՝ համարում գիտել տալ, որ այս օրինակի յիշեալ 24 տնահամարը թէ տարբեր է (մեր) միւս օրինակներից և՛ թէ միակ ուղիղն է՝ Սեմայ սերնդոց ուղղագիծ ազգաբանութեան համար մինչև ցԱբրահամ:

Գուցէ առարկող լինի՝ թէ Կայնան կարող էր ուրիշ Ձեռագրից իբրև վրիպակ անցնել սորան, ինչպէս և՛ սորանից՝ ուրիշին: Թէպէտ թոյլ առարկութիւն, որովհետեւ փաստը մնում է փաստ, այսու ամենայնիւ կանխելով ասեմ, որ հազիւ յօդուածիս վերջին եզրակացութեան հասած՝ այդպիսի առարկութիւնը պիտի դառնայ անտեղի:

Խորենացին Նոյի երեք որդոց սերնդոց ուղղագիծ ազգաբանութիւնը որդի ի հօրէ շարում է իւր Հայոց պատմութեան մէջ, իւրաքանչիւրինը ց11 պորտ. սակայն առնում է ոչ թէ ս. Գրքից, որը «զիւրան» — Սեմայ ցեղը վերցրել է, իսկ միւսները՝ բքել — Թոգել, այլ՝ «որպէս գտաք զհաւատին ի հնոց պատմութեանց, մերով մասամբ ամենևին անսուտ» (Խոր. ա. Ե.). Եւ դնում է այսպէս. —

ա) Սեմ, Արփաքսաթ, Կայնան, Սաղայ, Եբեր...

բ) Քամ, Քուշ, Մեսոբեմ, Նեբրովթ, Բաբ...

գ) Յաբեթ, Գամեր, Թիրաս, Թորգոմ, Հայկ...

Խորենացին Քամայ և Յաբեթի՝ իւր բերած այս ազգաբանութեան մէջ Բէլից (Նեբրովթ) և Հայկից յետոյ եկողներին համար վկայութիւն է բերում Աբիւղենոսից, իսկ Յաբեթի ազգաբանութեան համար՝ աղբիւր է ցոյց տալիս և՛ Մար Աբաս Կատինայի բերած Քաղդէական մատենի հեղինակ «Ժամանակագիրը», այսպէս. «Նինոս (որդի) Արբէեղայ, Քայաղայ, Արբէեղայ, Անէեբայ, Բաբեայ, Բէլայ, Նոյնպէս և զմերն՝ ի Հայկայ մինև ցարայն... Թուէ այսպէս. Արայն գեղեցիկ՝ Արամեայ, Հարմեայ, Գեղամեայ, Ամասեայ, Արամայիտեայ, Արամանեկայ, որ եղև հակառակ Բէլայ... Եւ զայս մեղ Աբիւղենոս յիւրում առաջնում արձանականի ի մանր ազգաբանութեան ասէ» — «Արդ ի նոյն մատենէ (Մար Աբասի) սկսեալ ասացից. Յապետութէ, Մերոգ, Սիրաթ, Թակղադ. որ է Յաբեթ, Գամեր, Թիրաս, Թորգոմ... Հայկ, Արմենակ, և զայլսն ի կարգի» (Խոր. ա. Ե. Թ. տես և՛ ԺԲ.).

Խորենացու բերած այս ազգաբանութեան (Յաբեթ, Գամեր, Թիրաս, Թորգոմ) մասին Գարագաշեանը, առանց արժանին ուշադրութեան՝ գրում է.

«Յայտնի է թէ այս ազգաբանութիւնը Ծննդոց է» (Քնն. պատմ. Հայոց. ա. մասն, եր. 133). — Այդ անունները յիրաւի կան Ծննդոց Գրքի մէջ, սակայն՝ ոչ նոյն կարգը ազգաբանութեան, այնտեղ Գամեր և Թիրաս եղբայրներ են, մինչ Խորենացու ցանկում՝ հայր և որդի...

Խորենացին իւր բերած այդ ճիշդագրութիւնից անմիջապէս յետոյ գրում է. «Արդ զԿայնան չլրբորդ է նոյն ամենայնը ի ժամանակագրացն գրեն, և ի Սեմայ երրորդ. Նոյնպէս և զԹիրաս չլրբորդ է նոյն, իսկ Յաբեթայ՝ երրորդ. Թէպէտ ըստ մերում թարգմանութեան (Աստուածաշնչի) ոչ ուրեք ի բնագրի գտանի: Իսկ զՄեսոբայիմ չլրբորդ է նոյն և երրորդ ի Քամայ՝ ոչ ի մերում թարգմանութեան և ոչ ի ժամանակագրաց ուրեք կարգեալ գտանեմք: Այլ այսպէս գտա կարգեալ գտաք ի յուշմագունէ ումենէ և յընթերցասիրէ Ասորւոյ՝. և հաւատարիմ՝ թուեցաւ մեզ» (Խոր. ա. Ե.):

Կայնան «չլրբորդ է նոյն» լինելու մասին Խորենացին վկայում է թէ՛ «ամենայնը ի ժամանակագրացն (և՛ ըստ մերում թարգմանութեան) գրեն», ուրեմն ակներև է՝ որ Խորենացու «թարգմանութեան» բնագիրը չէր ինչ որ է յայտնի Եօթանասնիցը, որը չունի զԿայնան՝ չլրբորդ է նոյն: Բայց Թիրաս «չլրբորդ է նոյն» չի գտնուում Խորենացու «թարգմանութեան բնագրի» ոչ մի տեղում, ինչպէս չկայ նաև Եօթանասնից օրինակում, այլ միայն ժամանակագիրների մօտ: Իսկ Մեսոբայիմ «չլրբորդ է նոյն» յիրաւի չկայ ոչ «մեր թարգմանութեան մէջ» և ոչ որ և է ժամանակագրի մօտ նշանակուած, այլ որ առնում է «մի ոմն յուշմագունէ և ընթերցասէր Ասորւոց»:

Այսպէս, Խորենացին զԿայնան, ըզ-

Թիրաս, և զՄեսոբայիմ «չլրբորդ է նոյն» կարգելու համար՝ աղբիւր է ունեցել — առաջինի համար՝ ս. Գրքի՝ իրեն ծանօթ Ասորական առաջին բնագիրը — կորած թարգմանը կամ՝ դորանից այս հայ թարգմանութիւնը, և ժամանակագիրներ: Երկրորդի համար՝ միայն ժամանակագիրներ: Իսկ երրորդի — Մեսոբայիմի համար՝ զյուշմագունէ Ասորին միայն:

Այլ և, Խորենացին մի այլ տեղ (բ. ԿԸ.) գրելով. «ՅԱբամայ ասանբորդ չլրբորդ նահապետ մեզ զԱբրահամ աստուածային պատմութիւնքն ցուցանեն» — ոչ մի տարակոյս չի թողնում, որ այս և միւս տողերի գրելու ժամանակ Հայկական «թարգմանութեան բնագիրը» տակաւին չէր Յունական Եօթանասնիցը, և ոչ Եբրայականը, քանի որ ըստ այս վերջինների, այլ և ըստ Վուլգատայի՝ Աբրահամ ասանբորդ նահապետ է, պակասելով Կայնան, և ոչ թէ «ասանբորդ ասանբորդ»։ Այս մի և նոյնը և՛ ապացոյց է՝ որ մեր ըստ Եօթանասնից թարգմանութիւնը (որբագրութիւնը) կատարուած է մի այլ նախնական հայ թարգմանութեան հետևողութեամբ, որից առ այժմ գտնուած ամենամեծ մնացորդն է յիշեալ Ձեռագիրներում պահուած Մնացորդաց երկու ամբողջ Գրքերը:

Եւ ի նկատի առնելով, որ նոյնպէս Ղուկաս Աւետարանիչը Քրիստոսի ըստ մարմնոյ Ծննդաբանութեան մէջ Արփաքսաթից յետոյ դնում է զԿայնան, չլրբորդ է նոյն, ապա Սաղա (Գ. 35—36), և որ Ղուկասը Ասորւոց Անտիոքացի՝ հաւանապատկար Ասորի էր, և Ասորիէն՝ Քրէյ կանաքար Ասորի էր, և Ասորիէն՝ Քրէյ իւր Աւետարանը, — ակներև է թէ սորա աղբիւրը նոյնպէս չէր ինչ որ յայտնի Եօթանասնիցը, — հետևում է, անտա-

1. «Եւ Արփաքսաթ ծնաւ զԿայնան, և Կայնան ծնաւ զՍաղայ, և Սաղայ ծնաւ զԵբեր...»: Որքիք ձեւա. Որփաքսան, Կայնան, Սաղա, Եբեր, Փաղեղ...» (անգլ.):

1. Խորենացու՝ «յուշմագունէ ումենէ և ընթերցասիրէ Ասորւոյ» վերցրած լինելու մասին խօսքը՝ միայն Քամայ ճիւղի — յատկապէս Մեսոբայիմի համար պիտի հասկանալ:

րակոյս, որ («Արփաքսաթ ծնաւ» Վայնի-
նաւ, և Կայինա ծնաւ» — Ասորական հին
աղբիւրից է ծագումը:

Եզրակացութիւն. ա) Պրօֆ. Գր. Խա-
լաթեանցի իւրոյ ընձայած «Գիւրգ ՄնԱ-
ՅՈՐԴԱՅ»-ը «Հայերէն լեզուի ամենահին»
թէ չստենք՝ անորանից գրուածքներից
մէկը պիտի ընդունել: բ) «Թարգման-
ուած է, հաւանականաբար, Ասորական
առաջին բնագրից — Թարգմանից»: գ)
«Արփաքսաթ ծնաւ Վայնի, և Կա-
յինա ծնաւ» պիտի ունենար Խորենա-
ցուն սկզբում ծանօթ բնագիրը — կորած
Թարգմանը: դ) Իմ քաղած և ցուցա-
դրած բառերը, մանր դարձուածները
և մտքերը՝ հասարակաց էն Մնացորդաց

Գրքերի մասն ալ չորս տարաբաշխ հայ Թարգ-
մանութեան և Խորենացու Հայոց պատ-
մութեան համար: ե) Հետեւաբար, Խո-
րենացին է Թարգմանել Մնացորդաց
այդ Գրքերը Աստուածաշնչի Ասորական
հին բնագրից՝ առաջին հայ Թարգմա-
նութեան ժամանակ, աշխատելով
Մեծ Թարգմանիչներին — Ս. Սահակայ
և Մեսրոպայ, իբրև Սահակ Պարթևի
«Գրէլ»-ը և Թարգմանութեան «արու-
սի» վարժ աշխատանքի աշակերտը —
«Բայց քանզի անգէտք էին մերում ար-
ուեստի, ի բազում մասանց թերացեալ
գործն գտանէր. վասնորոյ առեալ Մե-
ծին Սահակայ և Մեսրոպայ՝ (մեծը հան)
զմեզ առաքեցին յԱղէքսանդրիայ՝ ի լե-
զու պանծալի...» (Խոր. գ. ԿԱ.):

11 Փետրվարի 1905 թ.

ԽՈՐԵՆԱՅԻՆ Ե. ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՌՈՐԴԻՑ ՄԱՏԵՆԱԳԻՐ

ԽՈՐԵՆԱՅԻՆ Ե. ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՆՉԻ ՄՆԱՑՈՐԴԱՅ ԳՐԳԵՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՅ
ԹԱՐԳՄԱՆՈՂԸ ԱՍՈՐԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԲՆԱԳՐԻՑ — ԹԱՐԳՈՒՄԻՑ.

II.

Այս վերնագրով առաջին յօդուածս
անցած տարի լոյս տեսաւ «Տարագ» շա-
բաթաթերթում (1905 թ. №. № 12,
13), և Վենետիկի Միութեանց «Բազ-
մալէս»-ում (Սեպտեմբեր):

Այդ յօդուածի գրելուս մտքովս
անցնում էր, որ եթէ Խորենացու բժա-
խիւր դատախազները յամառուել ու-
ղեն, շատ-շատ՝ պիտի դառնան այժմ
էլ ասեն թէ՝ հանդէս հանուած Մնա-
ցորդաց Գրքերի Թարգմանութիւնը յե-
տին ժամանակի գործ է. այլ ևս ուրիշ
ասելիք չեն կարող ունենալ: Յօդուածի
հրատարակուելուց յետոյ մեր հայրեղիս
վարդապետն ևս ուրախացած՝ նոյն կար-
ծիքը յայտնեց¹: Իսկ պ. Գր. Վանցեանը՝
գրեց ինձ (22 Ապրիլի 1905 թ.) — «Մե-
ծաւ հաճութեամբ և խորին ուշադրու-
թեամբ կարդացի Ձեր գեղեցիկ յօդ-
ուածը Տարագում... Փնփն Աստուծոյ,
որ դեռ կան անհատներ Խորենացու
խնդիրները ճանաչող, և աւելի ևս
փնփն, որ ահա գտնուում են փաստեր

ուրիշներին էլ նոյնը ցոյց տալու: Ձեր
գրածները հերքելու համար հիմա պէտք
է ցոյց տալ, որ Մնացորդաց Գրքերը աւե-
լի յետին ժամանակի գործ է, այլապէս՝
Խորենացու և Մնացորդաց Գրքերի ա-
ռնչութիւնը անկասկածելի է. այսինքն
Խորենացին նա է, ինչ որ էր և եղել է,
որին սակայն չէին ուղում ճանաչել...»²:

«Ուրիշ ասելիք չեն կարող ունենալ»
Խաբուած ենք:

Հ. Յ. Տաշեանը թէպէտ համոզուած
չեղում է՝ որ Մնացորդաց Գրքերի այդ
Թարգմանութիւնը «յայտնապէս մնա-
ցորդ մըն է ս. Գրոց նոյն իսկ նախնական
Թարգմանութիւնէն յԱսորոյն» — Ուրեմն
նչ «յետին ժամանակի գործ»: օրհնեալ է
Աստուած: Սակայն նա ուրիշ անսպա-
սելի ապիկար բան է առարկում. «Բար-
դուղիմէոս եպիսկոպոս Գէորգեանի փոր-
ձը՝ զԽորենացի Թարգմանիչ գտնելու
այս հին բնագրին, պէտք չկայ շեշտելու,
այս հին բնագրին, պէտք չկայ անտեղի է՝ թէ
անյաջող է, ճիշտ ինչպէս անտեղի է՝ թէ
և յաճախ կրկնուած՝ զԽորենացի Թարգ-

1. Արդարութիւնը պահանջում է վկայել՝ որ հ. Նիկի վարդապետն է եղել Մնացորդաց այդ հնագոյն
Թարգմանութեան տարբերութիւնը նկատող և ի յայտ բերողը, այլև պրօֆ. Խալաթեանցի ուշադրութիւնը գործ
վերայ դարձնողը:

2. Սա յետոյ հրատարակեց. «Ըստ իս՝ ապացուցուած է, որ Մնացորդաց Գրքի հնագոյն Թարգմանութիւնը
կատարել է Խորենացին և շատ ոճեր ու ձևեր այնտեղ առնուած են ուղղակի Գողթան երգերից («Կոնի—կոփել,
համն առնուլ» և այլն). տես «Խորենացին է Մնացորդաց Գրքերի առաջին հայ Թարգմանողը Ասորեբէնից».
Տարագ, 1905 թ. №. № 12—13. Բարդ. եպիսկոպոս Գէորգեան» («Պատմութիւն Զեքականութեան արեւելա-
հայ լեզուի», եր. 134. Տփլիս, 1906):

հալան ֆաբրիկայի ֆաբրիկայի հարկերաւոր ծաշեաններ անգոր են այլ ևս խեղաթիւրել փաստերը և ժխտել խորհրդացու իրաւունքը¹ :

Ոչինչ չի արգելում սակայն ընդունել՝ որ խորհրդացին մինչև իւր կեանքի վերջը յաւելումներ է արել: Նոյնպիսի յաւելումներ և յապաւումներ արել են և զանազան ժամանակներում արտագորող և «արըզարողները», ինչպէս խոստովանում է ընտրելագոյն կարծեցրուած Լամբրոնացու օրինակից՝ արտագորող թեան ստացիչ «պիտականուն Մովսէսը»:

Խորհրդացին ս. Սահակ Պարթևի (ատենագրւիրը) «Գրէն» էր և Աստուածաշնչի Ասորերէնից թարգմանութեան աւագ ֆաբրիկայից: Խորհրդացու Հայոց պատմութիւնը, այլև «Ողբը» գրուած են վարդանանց պատերազմից ոչ յետոյ, երբ Խորհրդացին ողբում—աղաղակում էր. «Անտիոքոս ընկալաւ թողուլ զօրէնս հայրենիս, և Մատթիայ ոչ ընդգիւժակայէ, պատերազմ զմեզ շուրջ պատեաց, և Մակաբէ ոչ փրկէ: Այժմ մարտը իներքուստ և արհաւիրք արտաքուստ:

2 Փետրվ. 1906 թ.

արհաւիրք ի հեթանոսաց և մարտը ի հերձուածողաց, և խորհրդականն չէ ի միջի՝ որ խրատէր և յարմարէր ի պատերազմ: Աւանդ զրկանացս... եւ ոչ գիտեմ, եթէ զիսորդ յարմարեցից զողբերգութիւնս, և կամ զո՞վ արտասուեցից: Ձէքն իմ մանուկ և թագաւոր, զխորհրդակցութեամբ վատթար ազգաւ ի բաց ընկեցիկն... յաթուոյն ի վայր կործանեալ, եթէ զիս ինքն, զի վերացաւ ի գլխոյս փարթամացոյցիչ պսակըն դեղեցիկ և կենցաղօգուտ: Ձայրն իմ և Բահանայապետ... եթէ զիս... Ձեննդն իմ աղբւր վարդապետական... եթէ զիս... Ձախարհիս եկեալ աղէտս, եթէ զապագայիցն ակնկալութիւն: Եւ երբ տակաւին Սահակ Բագրատունին յիրաւի «մանուկ, տհաս, խաղ» պատանի էր:

Ըստ այսմ, յետ եմ վերցնում Խորհրդացու Մեկենասի մասին իմ վաղուց, —երբ խարխափում էին Խորհրդացու ապրած ժամանակի խնդրի շուրջը,— յայտնած կարծիքս², այն՝ որ նախորդ պայմաններում ընտրելագոյնն էր (Հովիւ, 1906 թ. № 7):

ԽՈՐԵՆԱՅԻՆ Ե. ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՌՈՐԴԻՅ ՄԱՏԵՆԱԿԻՐ

ԽՈՐԵՆԱՅԻՆ Ե. ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՆՁԻ ՄԵՍՈՐԴԱՅ ԳՐԲԵՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՅ
ԹԱՐԳՄԱՆՈՂ ԵՍՈՐԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԲՆԱԳՐԻՅ—ԹԱՐԳՈՒՄԻՅ:

III.

Պրոֆեսոր Գր. Խալաթեանցը 1899 թ. տպագրութեամբ ի լոյս ընծայեց Երուսաղէմի Հայոց ս. Յակովբեանց վանքի մի ձեռագիր Աստուածաշնչից ա. բ. Մնացորդաց Գրքերը, բաղդատութեամբ ս. Էջմիածնի մատենադարանի № 183 Ձեռագրի հետ: Ինքը պ. Խալաթեանցը իւր Յաւաղաւանում կարծիք յայտնեց՝ թէ այդ եզական թարգմանութիւնը կատարուած պիտի լինի Ասորական առաջին բնագրից—Թարգումից, և թէ այդ «Թարգմանութիւնը ամենայն հաւանականութեամբ հայերէն լեզուի ամենահին՝ թէ չասենք՝ անդրանիկ գրուածքներից մէկն է ընդունուելու, որ հասել է մեր ձեռքը»: Եւ Հ. Յ. Տաշեանը, ինչպէս տեսանք, վկայեց թէ՝ «յայտնապէս մնացորդ մըն է ս. Գրոց նոյն իսկ նախնական թարգմանութեանն յԱսորոյն»: Իսկ ես գտայ, խոր համոզուած եմ, որ այդ հայ «անդրանիկ» թարգմանութիւնը պատկանում է Մովսէս Խորհրդացու գրչին. հետեւաբար՝ Խորհրդացին Ե. Գարի առաջին քառորդում ս. Սահակ Պարթևի «Գրէն» էր և Աստուածաշնչի առաջին հայ թարգմանութեան աւագ ֆաբրիկայից:

Ինչպէս յայտնի է, նախնական հայ թարգմանութիւնից միայն Մնացորդաց Գրքերի այդ երկու ամբողջ օրինակն էր գտնուած, մին Երուսաղէմի Հայոց վանքում և մին ս. Էջմիածնի մատենադարանում:

Բանում: Եւ պրոֆ. Խալաթեանցը գրում է. «աչքից եմ անցրել ես այնուհետեւ Մայր Աթոռում գտնուած Աստուածաշնչի գրչագիր օրինակները (թուով երեսնից աւելի), բայց և ոչ մէկի մէջ չեմ նկատել այս նորագիւտ թարգմանութեան հետքերը» (Յաւաղաւան, էջ Բ.). Բայց ես մեր Մայր Աթոռի նոյն մատենադարանի ձեռագիր բոլոր Աստուածաշնչային հետազօտելով՝ գտայ այդ թարգմանութեան և մի նորոգ օրինակ, № 181. որը նոյն Ասորականից թարգմանուած լինելով հանդերձ, թէպէտ ոչ իսպառ ազատ մնացած Եօթանասնից ազգեցութիւնից, աւելի հնագուին նըշաններն ունի, նման Երուսաղէմի Ձեռագրին. օրինակ—«Եղիազար որդի Ռուա հաւր եղբաւր նորուն», Չունի նախագրութիւն, և ոչ կարմրագեղով գլխաւոր ժամանակն՝ ըստ Յաւանկաց, և այլն: Սակայն ամենայնայն է՝ որ իմ գտած այս օրինակում ա. Մնացորդաց սկզբի երկու թերթը (գլ. Ա.—Դ. 37) Ասորականից թարգմանութիւն է, ապա գալիս է երկու նոր և տարբեր թուղթ և տարբեր գրչի (Դ. 38—Բ. 30) ըստ Եօթանասնից թարգմանութեան, ապա դարձնանից թարգմանութեան, ապա դարձնանից է և առաջին գրչով: Իսկ այնուհետեւ անընդհատ մինչև վերջը՝ շարունակում է մին ս. Էջմիածնի մատենադարանում:

1. Ուրիշ աւթիւ իրաւամբ նկատել եմ՝ որ Հ. Յ. Տաշեանին պակասում է «արդար խօսելու» ցանկութիւն. յաւելացրէք և՛ ստոր արարած Հ. Ա.—երի թելագրութիւնները: Տես «Խորհրդացու Խորհրդացով պէտք է հասկանալ», բ. հատոր եր. 16. և «Հանդէս ամսօրեայ», 1903, հոկտ. կողմի երկրորդ եր. պատասխանը Խմբ.:
2. Տես «Խորհրդացու Խորհրդացով պէտք է հասկանալ», ա. հատ. եր. 1—5. և բ. հատ. եր. 1—5:

Այս հատուածի մէջ ամենակարևորը և ուշադրութեան արժանին է երկու բառ— «բղէ» լեւ. և «Սա ցոյց է տալիս» որ «աստ ուրեմն Պարսից թագաւորութեան», «բղէ» լեւ. յայտն յարուցեալ գունդս և ոստան անուանելու ակտը՝ ամենաշատը մի տարով հաղիւ առաջ կարող էր կատարուած լինել Խորենացու այս տողերի գրուելու օրից, այլապէս՝ աւելի քան անտեղի պիտի լինէր գրել— «բղէ» լեւ. Չեմ կարծում թէ մի օր, «ի միտս ունողաց», առանց խղճի խայթ զգալու կամ առանց յետին մըտքերի՝ համարձակուի ասել թէ՛ կեղծում է Խորենացին։

Ամփոփումն և ընդհանուր եզրակացութիւն.— Ինկատի առնելով, ա) որ՝ Մովսէս Խորենացու Հայոց պատմութիւնը հեղինակի լրջութեան և անկեղծութեան դրոշմն է կրում։ բ) որ՝ Խորենացու և նորա Հայոց պատմութեան վերաբերութեամբ վստահութիւն և հաւատը մեծ է եղել և աներկբայելի՝ մինչև մեր օրերը։ գ) որ՝ նոյն վստահելի Խորենացին է ասում, բացի հիների վկայութիւնները, թէ ինքը «Սահակայ և Մեսրոպայ աշակերտ էր»։ դ) որ՝ յայտնում է, թէ ինքը էր «Յերայեալ և հիւանդոտ և անպարապ ի թարգմանութեանց», մինչ իւր մեկենաս Սահակ Բագրատուն

նին՝ «Կալաւի» «մանուկ, տհաս, խակ» պատանի։ ե) որ՝ Ղազար Փարպեցին առ Վահան Մամիկոնեանը գրած թղթի մէջ արգահատօր յիշում է «Մովսէս փիլիսոփոս»ին՝ իբրև «բղէ» լեւ. «Կալաւի» զ) որ՝ պատմական աւանդութիւնը վկայում է, թէ Մովսէս Խորենացին «Սահակ Պարթևի» «Բղէ»-ը—ատենադպիրն էր։ է) որ՝ Ասորական բնագրից Աստուածաշնչի հայերէն թարգմանութիւնը կատարուել է Մեսրոպեան կոչուած հայկական տառերի գիւտից (406 թ.) անմիջապէս յետոյ։ ը) որ՝ արդէն ապացուցած եմ համարում, թէ Խորենացու գրչին է պատկանում Մնացորդաց Գրքերի առաջին հայ թարգմանութիւնը Ասորական առաջին բնագրից—Թարգմուցի։ թ) որ՝ Խորենացին գրում է, ի հարկէ իւր սև օրերում կատարուած անցքի մասին, թէ՛ «բղէ» լեւ. «Կալաւի»։ ժ) որ, միև կողմից, Խորենացու դէմ առարկութիւնները՝ առհասարակ էնթուրազմանք են եղած, ի հարկէ թիւրիմացութեանց արդիւնք։ Հետևում է, որ և բ մն, որ՝

Մովսէս Խորենացին եւրոպացի պատմաբանի պէտքերի համար մասնաւորապէս հաշուառելի էր, հակառակ պրօֆ. Կարրիէրի, Խալաթեանցի, Տաշեանի, և այլոց յարուցած կասկածաշունչի և պնդումների։ Իսկ նորա Հայոց պատմութիւնը և Ողբը՝ գրած Վարդանայ պատերազմից (451) ու յետոյ։

Բարդուղիմէոս եպիսկոպոս Գէորգեան (Ծուղուրեանց),

Վաղարշապատցի։

Վ ր ի պ ա կ ֆ

Եր.	Տող.	Սխալ.	Ուղիղ.
3.	30.	«ի լինելոյ Յունի»	յոչ լինելոյ Յունի»
8.	2.	«երկրիս այսորիկ»	զերկրիս այսորիկ»
10.	7.	«միւսները՝ լքել»	միւսներինը՝ լքել
„	25.	«մինև ցարայն»	մինչև ցարայն»
„	29.	«Աբիւղինոս յիւրում»	Աբիւղենոս յիւրում»

ԲԱՐԴ. ԵՊԻՍԿ. Գ. ՃՈՒՂՈՒՐԵԱՆՑԻ

	Ր.	Կ.
ա) Խորենացուն Խորենացիվ պէտք է հասկանալ, Ա. հատ.	.	— 50
բ) Խորենացուն Խորենացիվ պէտք է հասկանալ, Բ. հատ.	.	1 —
գ) Վաղարշապատը եւ Ս. Էջմիածինը իրենց սկզբնական տեղումն են .	—	20
դ) Ճշմարտութիւնը չի մեղմում:	.	— 50
ե) Խորենացին Ե. դարի առաջին քառորդից մատենագիր.	.	— 40

Գումարով գնողներին 25% զիջումով:

Apr.
15-12

ՅԻՒՂՈՒՄԵՐ

ՅԻՂՈՒՄԵՐ

ՅԻՂՈՒՄԵՐ

ԳԻՆՆ Է 40 ԿՈՊԵԿ

5

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0375657

63.343

